

ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΛΑΜΑΣ*

Σὲ πέντε ἀρκετὰ διεξοδικές κι ἀναλυτικές ὁμιλίες προσπάθησε ἡ κ. Ἑλ. Κορύλλου (*Ἀλκης Θρύλος) νὰ δώσει τὸ χαρακτηρισμὸ καὶ τὴν ἀξία τῆς τέχνης τῶν ἔργων τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Παλαμά. Ἡ προσπάθειά της αὐτῇ, ριζοσπαστική σὲ μερικὰ σημεῖα, στάθηκε, μπορῶ νὰ πῶ, ἀτυχὴ στὶς γενικὲς της γραμμές. Κι ἀπὸ τίς πέντε ὁμιλίες ἔλειψε τὸ σύστημα, ἔλειψε ὁλότελα ἡ κεντρικὴ γραμμὴ κ' ἡ φιλοσοφημένη σκέψη, τόσο πολὺ ποὺ μᾶς φανήκανε ὅσα εἰπωθήκανε σὰν κομματιαστὰ σημειώματα, σκόρπιες μολυδιές, χωρὶς τ' ἀπαραίτητο κριτικὸ βάθος καὶ τὸ μετρημένο καὶ σταθερὸ ξετύλιγμα. Ἐλείψε τὸ φῶς ποὺ θάπρεπε νὰ περιχυθεῖ σὰν ἄστραμα μὲς στὰ σκοτάδια τοῦ ἀπόκρυφου λογισμοῦ. Καὶ τὸ περισσότερο ἡ τοποθέτηση τῶν ἔργων μὲς στὴν ἐποχὴ καὶ στὸν κύκλο τους, στὴν ὅποιαν τάση ἀντιπροσωπεύουν, στὴν Ἑλληνικὴ μέσα λογοτεχνία ἢ καὶ σὲ πλατύτερη ἀκόμα συγκριτικὴ μὲ κάποια ἰσάξια δημιουργήματα, ξενικά.

Ἀρχινώντας τὴν ἀνάλυση τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου, δήλωσε ἀμέσως-ἀμέσως ἡ κ. Κορύλλου πῶς ἐκφράζει τὴν προσωπικὴ της γνώμη καὶ πῶς δὲ λαβαίνει ὑπόψη καμιά κριτικὴ ἀπ' ὅσες γραφτήκανε. Μὰ κριτικὲς σὰν τοῦ Πολυλά, ποὺ γνώρισε προσωπικὰ καὶ παρακολούθησε τὸ Σολωμό, σὰν τοῦ Καλοσγούρου, τοῦ Παλαμά, τοῦ Ψυχάρη, δὲ σβήνουνται μὲ μιὰ μονοκοντυλιά. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πῶς αὐτοὶ εἶδαν καλὰ τὸν ποιητὴ μὰ κατὰ τὸν τρόπο τους καὶ μὲ τὰ μέσα τὰ κριτικὰ ποὺ τοὺς ἔδωσε ἡ ἐποχὴ τους.

Ἐχομε λοιπὸν μιὰ σφαλερὴ βάζη γιὰ τὴν προσπάθεια τῆς κ. Κορύλλου: Τὸ ὑποκαίμενικὸ γούστο ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ λαθεῖται. Κ' ὕστερα μὴν ἀποστροφή πρὸς τὴν κριτικὴ καθοδήγησιν ἀπ' τοὺς παλιότερους τεχνοκρίτες. Μὰ γιὰ ἔργα ποὺ ἔχουνε καὶ κάποια σημασία ἱστορικὴ, ἔργα ὅχι συνολικά, τελειωμένα μὰ τὸ περισσότερο ἀποσπασματικά, τάχα νὰ μὴ χρειάζεται καὶ τῶν συγχαιρινῶν ἢ γνώμη καὶ τοῦ συμπληρωτῆ τὰ σκόλια κ' οἱ ἐρμηνεῖες;

* Ὅμιλος κ. Ἑλένης Κορύλλου (*Ἀλκη Θρύλου) περὶ «Σολωμοῦ καὶ Παλαμά» στὸ «Σύνδεσμο Ἑλληνίδων ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς Γυναικὸς», Αἰθούσα Ἑλληνικοῦ Ὁδείου, ὁδ. Φειδία 3, Φλεβάρης—Ἀπρίλης 1923.

Προχωρώντας ή κ. Κ. τόνισε πώς ο Σολωμός δεν είχε καθόλου ανήσυχη ζωή. Μά ή δίκη για την άφαίρεση τής περιουσίας του Σολωμού ήρχισε νωρίς-νωρίς και τον παρακολούθησε, καθώς ξαίρουμε, σ' όλη του τή ζωή και μόλις στο τέλος του βίου του τέλειωσε ευνούκικά για τον ποιητή. Ο τρόμος του Σολωμού μήπως στερηθεί τά μέσα τής ζωής χάνοντας τή δίκη, τον έκαμε νευρικό κ' ίσως νάτανε ή άφορμή που τον έσπρωχνε νά καταφεύγει στα όνειροπνεύματα. "Ωστε κάποιες ανησυχίες είχε κι ο Σολωμός που ή κ. Κορύλλου άπόφυγε νά προσέξει.

Άφήνοντας κατά μέρος όσα είπε κατόπι για τον «Ύμνον εις τήν Έλευθερίαν» (ο Έθνικός Ύμνος δε διαβάζεται σήμερα παρά με τεράστια ύπομονή και θέληση), όσα για τo λυρικότατο ποίημα «Είς τον θάνατον του Λόρδου Μπάϊρον, (Ή Ώδή στον Μπάϊρον δεν είναι τίποτε άλλο παρά συσώρευση λέξεων), έρχόμαστε στο σημείο που ή κ. Κορύλλου άρνήθηκε τήν έλληνικότητα του ποιητή γιατί, νέος όντας, δεν κατέδωκε νά πολεμήσει στο 21. Άπόμεινε, είπε, συμπαιθώντας από μακριά τον άγώνα. Κ' έτσι όχι μόνον Έλληνας δεν μπορεί νά λογαριαστεί μά ούτε Φιλέλληνας καν.

"Ας μου έπιτραπεί νά σημειώσω πώς αυτό είναι μιá στενή πατριδολατρική αντίληψη, ένας άγριος αίματοπότης σωδινισμός, που και τότε μά και σήμερα σε καιρούς και πολέμους καταχτητικούς δεν μπορεί νάχει καμιάν ανώτερη αξία και για τή ζωή μά πολύ περισσότερο για τήν τέχνη. Ο ίδιος ο Ποιητής χαράζει με λιτά λόγια τ' ακόλουθα:

«Κλείσε μέσα στην ψυχή σου τήν Έλλάδα και θά αισθανθής μέσα σου νά λαχταρίζη κάθε είδος μεγαλείου».

Ο ίδιος ο Ποιητής λοιπόν βροντοφωνάζει τήν Έλληνικότητά του. Κι ο ίδιος δίνει τήν κατεύθυνση στο καλλιτεχνικό του έγώ.

"Αν ο Σολωμός δεν κράτησεν όπλο με τή λύρα πλήρωσε τo μεγάλο φόρο στην Πατρίδα. Κ' ή Πατρίδα κέρδισε πολύ περισσότερο απ' τήν παθητική αυτή στάση του Σολωμού παρ' όσα ίσως δεν κέρδισε απ' τον άδικο χαμό του Μαβίλη στα ματωμένα ραχοδοúνια του Δρίσκου. Ο Σολωμός, δραματιστής, είδε τo Μεσολόγγι νά σπαρταρίζει άτόφιο στα «πάντ' άνοιχτά, πάντ' άγρυπνα» μάτια τής ψυχής του. Ή άγωνία του ήρωϊκού αποκλεισμού αντιχτύπησε στα γύρω του. Κι ο ποιητής, χωρίς νά λογαριάζεται δά κι ως λιποτάχτης, (ποιός είναι σε θέση νά βεβαιώσει άν τo ταμπεραμέντο του Σολωμού είχε τις ίδιες πολεμóχαρες μανίες με του Μαβίλη;) δούλεψε τήν πατρίδα, συμπολεμιστής κι αυτός με τούς Μεσολογγίτες «Έλευθερους πολιορκημένους». Φιλέλληνας λοιπόν όχι ο Σολωμός. Έλληνας ως τo κόκκαλο,

ἀπαλλαγμένος ίσως ἀπ' τοὺς Βυρωνισμοὺς τῆς ἐποχῆς του.

Ἐναν τέτοιο συλλογισμόν γιὰ τ' ἀνεργο παλληκάρι ποὺ δὲν τράβηξε κατὰ τὴ φωτιά, κάνει κι ὁ Παλαμᾶς στὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τοῦ Μαρασλή. Μὰ στὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἀράδα σημειώνει πὺς «ὁ στοχασμὸς αὐτὸς ὅσο κι ἂν κριθεῖ εὐλόγος ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς, δὲ μπορεῖ νὰ κρατηθῇ σὲ βαθύτερο βασάνισμα». Ἐνα καλλιτέχνημα, λέει, ἀξιζοῖ ἴσα μὲ μιὰν ἀντραγαθία. Ὅμως κι ὁ σεβαστὸς ποιητὴς φαίνεται νὰ κατακρίνει τὸν Ἀμερικανὸν Whitman ποὺ τραγοῦδησε καὶ γνώρισε τὸν πόλεμον ὅχι στὶς ἀντάρες τῆς μάχης μὰ στὰ νοσοκομεῖα, παράμερα.

Ἡ γνώμη αὐτή, ξένου κριτικοῦ καίτασκεύασμα, ὅσο κι ἂ δείχνηται σωστὴ φαινομενικά, δὲν εἶναι καὶ τόσο κοντὰ στὴν ἀλήθεια, ἂν κοιταχτεῖ λεπτομερέστερα. Γιατὶ ὁ Whitman, κατὰ τὴ βεβαίωση προσωπικοῦ του φίλου, τοῦ ἐκδότη David McKay, ὑπῆρξε πρότυπο τεχνίτη ποὺ συνταίριαζε τὴ ζωὴ του μὲ τὸ ἔργο του, μοναδικὸν χαραχτήρα στὰ καθέκαστα. Κι ὅπως ξαίρουμε, (α) ἀπὸ βιογραφικὸν σημεῖωμα τοῦ ἰδιοῦ τοῦ ποιητῆ, ὅχι μονάχα κατέθηκε ὁ Whitman στὰ 1862 στὰ πεδία τοῦ πολέμου (Goes down to the Secession war fields) μὰ δουλεύοντας τὴν πατρίδα ἐπίμονα, κανονικά, σταθερὰ (steadily), τρία ὀλόκαιρα χρόνια στὴν πολεμόχαρη ἐποχὴ τοῦ «Ἀποχωρισμοῦ», δέχτηκε σὰ μονάκριβο δῶρο ἀπ' τὴν κακοτράχαλη ἐκεῖνη ζωὴ, τὴ μοιραία παράλυση, ποὺ τὸν κεραύνωσε στὰ 1873 καὶ ποὺ τοῦ ἀπόμεινε ὡς τὰ χιονισμένα, κατάλευκα γεράματά του θλιβερὸ θυμητάρι.

Μὰ τί σημασία βαθύτερη μποροῦνε ν'ἔχουνε τὰ παραπάνω σὲ μιὰ κριτικὴ ἐξέταση ἐνὸς ἔργου; Τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ἔτι βγήκε μὲς ἀπ' τίς φλόγες ἢ κι ἀπ' τὴν παράμερη ἀγναντεύτρα ζωὴ, ἂν εἶναι καλλιτέχνημα, ποὺ νὰν τὸ φλογίζει μιὰ ποιητικὴ διάθεση, μιὰ ποιητικὴ πνοή. Καὶ τὰ βροντόχηα «Τυμπανίσματα» (Drum Taps) τοῦ Whitman εἶναι ποιήματα μὲ ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξης, ἀνώτερα δημιουργήματα, ἤχοι λαχταριστοί, γεμάτοι παρόρμηση κι ἁρμονία. Τέτοια καὶ τὰ ἡρωϊκὰ τοῦ Walter Scott, φημισμένου Ἀγγλοῦ μυθιστοριογράφου, ποὺ κατόρθωσε νὰ ἱστορήσει ποιητικὰ τὴ «Μάχη τοῦ Βατερλώ» σὲ ἐξαίσιον ἰδιότιτλον ποιήμα του. (β) Ὅπως καὶ τοῦ Παλαμᾶ ἡ μεγαλόπνοη κραυγὴ «Σε' Ἀρματα».

α') «Leaves of Grass» with autobiography. Publ. D. McKay, Philadelphia 1900.

β') W. Scott: «Poetical Works», Publ. Macmillan and Co, London 1917.

Όμως αντίθετα, ποιητές μικρής αξίας, τί προσφέρανε στην Τέχνη κι α φέρανε τὸ τραγούδι τους μὲς ἀπ' τίς ματοδαμένες δράνες κι ἀπ' τίς ἀντάρες καὶ τοὺς βρόντους τῶν κανονιῶν; Τί αξία μποροῦνε ν'ἔχουνε οἱ «Πολεμικὲς Μπαλλάντες» τοῦ Joseph Lee, Ἑγγλέζου σύγχρονου ποιητῆ, κι ἂν πήρανε τὸ «βάπτισμα τοῦ πυρός», κι ἂν ὁ ποιητὴς τους ἀκόμα τῆς ἔγραφε στὰ νοτισμένα χαρκαῶματα ἢ καὶ παράμερα, ἔξω ἀπ' τὸν κίντυνο, ἀκούγοντας τὴ σκωτοέξικη γκάϊντα μάταια νὰ προσπαθεῖ νὰν τῶνε φέρει στὸν ἀλάθευτο τοῦ στίχου ρυθμὸ, στὸν ἴσιο δρόμο τῆς ποιητικῆς, μακριάθε ἀπ' τίς κοινοτοπίες καὶ τοὺς ἐκνευριστικοὺς ρητορισμούς, ποὺ χαραχτηρίζουνε τῆς πατριωτικῆς ποίησης τὰ κατώτερα κι ἀνάξια λόγου δημιουργήματα. (*) Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς, ὁ μεγάλος δημιουργός, ὁ ἐμπνευσμένος τεχνίτης βλέπει, δραματίζεται, δημιουργεῖ κι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα τῆς ζωῆς, κι ἀπὸ τὴ φήμη ποὺ μπορεῖ ν'ἔρχεται ἀπὸ μακριὰ μὲ τὰ θριαμβικὰ φτερά τῶν ἀνέμων καὶ τῶν θρύλων. Ὁ Σολωμὸς ἔγραψε τοὺς ἡρωϊκοὺς κι ἀσύγκριτους γιὰ τὴν Τέχνη «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους» κι ἃς μὴν εἶδε ἀπὸ κοντὰ τὸ βαλαντωμένο Μεσολόγγι, κι ἃς ἔκλαιγε σὲ μιὰ ράχη τοῦ νησιοῦ τοῦ σὰν κοπέλλα δειλὴ καὶ τρομαγμένη. Κι ὁ Παλαμὰς λάξεψε σὲ θεῖο στίχο τὸ σεβντὰ τῆς λαγγαμένης Ἀνατολῆς, κι ἃς μὴν ἀκουσε ποτέ του σαρκὶ λυπητερό, Σμυρνιώτικο, μακρόσυρτο, ἀνατολίτικο τραγούδι. Ὡστε γιὰ τοὺς ἄξιους δημιουργοὺς ἀρκοῦνε τὰ φτερά τῆς φαντασίας γιὰ νὰν τοὺς ὑψώσουνε πρὸς τὴ ποιητικὴ ἀλήθεια. Κι αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικώτερο.

Προχωρώντας ἢ κ. Κορύλλου τόνισε πῶς στὸ μορφολογικὸ μέρος τῆς ποίησης τοῦ Σολωμοῦ καὶ στὸ δεκαπεντασύλλαβο τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» λείπει ὁλότελα ἡ συνίληση, πρᾶγμα ποὺ τὸ παραδέχεται κι ὁ Παλαμὰς στὰ προλεγόμενα τοῦ Μαραθῆ. Μὰ ἡ συνίληση ποὺ δίνει τὸ μελωδικὸ καὶ λιγερὸ βάδισμα τοῦ στίχου σὰ νὰ μὴ λείπει δὲ καὶ ὁλότελα ἀπ' τοὺς «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους», ἔξόν κι ἂν παραδεχτοῦμε πῶς μιὰ ἢ δυὸ συνίλησες σ' ἓνα στίχο δὲν παίζουνε καὶ μεγάλου ρόλου! Ὡστόσο ὑπάρχουνε οἱ ἀκόλουθοι δεκαπενσύλλαβοι στοὺς «Ἐλ. Πολιορκημένους» :

Γιὰ νὰ μοῦ ξεμυστηρεῖθῇ τὰ ἀινίγματα τὰ θεῖα

Ἡ ὄψη ἢ ὁ μπρὸς μου φαίνεται καὶ μὲς στὴ θάλασσα ὅχι

*) Joseph Lee : «Ballads of Battle», John Murray, Albemarle str. w, London, 1916.

Βαρώντας γύρω υ ὁ λόγουρα, ὁλόγουρα καὶ πέρα

Ἦ μαύρη γῆ σκιρτᾷ ὡς χοχλὸς μὲς στὸ νερὸ ποῦ βράζει

Ποῦ ἐὺ ὠδίασε τὸν ὕπνο της μέσα στὸν ἄγρ' ο κρίνο,

ποῦ μαρτυρᾶνε πῶς ὁ Σολωμὸς ἂν ἤξαιρε νὰ σφιχτοδένει τὸ στίχο του σὰ δαχτυλίδι καὶ νὰν τὸν σκληραίνει κάποτε σὰν πετρίνιο ἀνάγλυφο, κάτεχε ἔμως καὶ τὴ μουσικότητα τοῦ ρυθμοῦ καὶ τὸν κυματισμὸ τὸν ὑπέροχο τῆς συνίξεσης. Τὸ ἐπίμονο μεταχείρισμα τοῦ θεῖου αὐτοῦ ἀγαθοῦ :

Τὸ ποίημα τῆς ἐντέλειας ἃ τὰ ἐρεῖπια πῶς τὸ κλαίνει.

Ἐπὼς στὸν παραπάνω δεκαπεντασύλλαβο ποῦ ἀπαριθμεῖ πέντε ἀπανωτὲς συνίξεσης, ἴσως νὰ μᾶς ρήχνει ἀντίθετα στὸ χάος μιᾶς κακόφοιτογῆς καὶ ἀποκρουστικῆς χασμωδίας. Ὁ Σολωμὸς ἔμως κάτεχε τὰ νόημα τῆς τέχνης καὶ ἤξαιρε νὰ συνταιριάζει ἁρμονικὰ οὐσία καμωρφή, ὥσθ' νάταν κάθε του ποίημα «ἓνας αὐτοῦπαρχτος κόσμος, μαὶ θηματικὰ βαθμολογημένος, πλούσιος καὶ βαθύς».

Ἦ καὶ Κορύλλου μπορεῖ νὰ μὴν παραδέχεται καὶ αὐτόνε τὸ στοχασμὸ τοῦ ποιητῆ ἀφοῦ καὶ γι' ἄλλον ἐξέφρασε ἀμφιβολίες. Εἶπε δηλαδὴ πῶς ὁ λόγος τοῦ Σολωμοῦ : «Μάθε νὰ θεωρῆς Ἑθνικὸ ἔτι εἶναι ἀληθινόν», εἶναι βραδυτάτος καὶ στοχαστικώτατος μὰ δὲν πιστεύει νὰ τὸν αἰσθάνθηκε ὁ Σολωμὸς τὸ λόγο αὐτόνε καὶ πολὺ καὶ νὰ κατὰλαβε τὴ βαθιὰ του σημασία. Ὁ συλλογισμὸς της αὐτὸς στέκει γιὰ μένα, τοῦλάχιστο, μυστήριο. Φαντάζεται ἄραγε ἡ κ. Κ. πῶς ὁ Σολωμὸς ἔλεγε μόνο γιὰ νὰ λέει, χωρὶς βαθύτερο νόημα, σὰ φλομωμένη Πυθία, ἔτσι ἀραδιάσματα καὶ αὐτοσκοπεδισμοὺς τῆς στιγμῆς; Μυστήριοι! Τέτοια σκοτεινὰ διανοήματα δὲν τὰ νοιώθω καὶ τόσο ἐγώ. Καὶ τὰ προσπερνᾶω.

Τέλος ἡ κ. Κορύλλου κλείνοντας καὶ τὴ δευτέρη ὁμιλία της γιὰ τὸ Σολωμὸ τόνισε πῶς ὁ ποιητὴς ποῦ, ἐπ' τὴ γλωσσικὴ του ἀποψη, στάθηκεν ὁ Πρόδρομος τοῦ Ψυχάρη, δὲν πρέπει ν' ἀποροφᾷ κάθε χυμὸ τῆς ποιητικῆς μας ζωῆς, τόσο, ποῦ ἐξὸν ἀπ' τὸ ἔργο του νὰ μὴ βλέπουμε τίποτε ἄλλο. Καὶ χτύπησε παλληκαρίσια, τίμια καὶ εἰλικρινὰ τὴν κούφια Σολωμολατρεία, ποῦ καταντᾷ καὶ αὐτὴ μὲ τὸν καιρὸ ἓνα εἶδος προγονοπληξίας γιὰ τοὺς Νέους, γιὰ κείνους τοὺς Νέους ποῦ μὴ ἔχοντας στοιχεῖα ζωῆς καὶ φαντασίας ἀπλόχωρης, ἔλο κλωθογουρίζουνε πρὸς τὰ πίσω, ξεροί, χλωραναιμικοὶ θαυμαστές τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου, ἀνίκαναι νὰν τὸ συνεχίσουνε, ἀνίκαναι νὰ προστέσουνε καὶ αὐτοὶ ἓνα

μικρὸ λιθαράκι στὸ ποιητικὸ οἰκοδόμημα. «Δίπλα στὸν ποιητὴ Σολωμὲ στέκει ὁδηγὸς ὁ Παλαμᾶς», εἶπε πολὺ σωστὰ ἡ κ. Κορύλλου.

Μὲ τὰ παραπάνω βαθυστόχαστα λόγια ἔκλεισε τὴς ὁμιλίες τῆς ἡ κ. Κορύλλου γιὰ τὸ Σολωμὸ καὶ μ' αὐτὰ πάλι ἀρχισε τὴς ἄλλες γιὰ τὸν Παλαμᾶ. Ἀπὸ μιὰ παλιὰ μελέτη τῆς γιὰ τοὺς «Βωμοὺς» (*) ξαίραμε πὼς ἡ κ. Κ. ὄχι μόνον ἐχτιμᾷ τὸν ποιητὴ τοῦ «Τάφου» ἀλλὰ καὶ τὸν ἐθαυμάζει ὡς ξεχωριστὸ Νεοέλληνα Τεχνίτη. Ἡ κατὰπληξή μας λοιπὸν στάθηκε δικιολογημένη ὅταν στὴν ἀρχή-ἀρχή μάλιστα εἶδαμε νῦν τὸν κρίνει ὡς ποιητὴ «καὶ ποιητὴ ἀντικειμενικὸ μὰ ὄχι καλλιτέχνη». Τὰ ὅσα εἶπε κατόπι, τοὺς ἀπορισμοὺς ποὺ διατύπωσε γιὰ ποίηση καὶ γιὰ Τέχνη, τὰ δεχόμεστε σὰν ὑποκειμενικὰ γούστα, ποὺ δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νῦν τὰ συζητήσουμε. Ἡ γνώμη τοῦ καθενὸς μᾶς εἶναι σεβαστή, ἀρκεῖ νῦν αἰ ἀποτέλεσμα μελέτης καὶ φροντίδας καὶ καλῆς πίστης. Ἀλλὰ κ' ἡ κ. Κορύλλου καλὰ θὰ κάνει ἄλλοτε νὰ ταχτοποιεῖ τὰ διανοήματά τῆς γιὰ νὰ μπορεῖ τοῦλάχιστο τ' ἀκροατήριό τῆς νῦν τὴν ἐ παρακολουθεῖ.

Ὁ Παλαμᾶς ὡς ποιητικὴ φυσιογνωμία εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, τ' ἀδρότερο μεγαλοῦργημα τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος. Ὁ καλλιτέχνης ποὺ μὲ τὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ καὶ μὲ τὸ λαγούτο τοῦ Γύφτου τραγούδησε ὅλα τὰ ἐπικά μας ταξίδια, τὴς ἡρωϊκῆς προσπάθειες τῆς Φυλῆς, τὰ λαμπερὰ μεσουρανήσματα καὶ τὰ τραγικὰ βασιλέματά τῆς. Ὡς ποιητικὴ διάθεση ὁ Παλαμᾶς εἶναι κάτι τὸ ἀφθαστο, ποὺ ξεπερνᾷ τὰ σύνορα τῆς μικρῆς Ἑλλάδας. Ὡς τεχνίτης, ὁ ἀνήσυχος ἐρευνητὴς ποὺ ὁλοζητᾷ νὰ τελειοποιήσῃ τὸν ἔμμετρο λόγο, συγχρονίζοντας τὴν ποιητικὴν του μὲ τὰ πρότυπα δασκάλων ἀξίων, συγχαιρινῶν. Κάποτε τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ δίνει τὴν ἐντύπωση ὄγκου πελασγιακοῦ, μονοκόμματος μὰ ἐπιδηλητικοῦ. Κι ὅμως ζυγώνει κάποτε πρὸς τὰ λουλουδίσματα τῆς αἰσταντικῆς, ἀπλῆς καὶ τρυφερῆς ἐμπνοῆς τοῦ μικροῦ ταντελλένιου τραγουδιοῦ.

Ἄν στὰ καθέκαστα δὲ μᾶς συγκινοῦν ἕνα ἢ δυὸ ἢ καὶ περισσότερα ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ, δὲ θὰ πεῖ μ' αὐτὸ πὼς μπορεῖ ἀπὸ μᾶς τοὺς νεώτερους νὰ κατακριθεῖ ἔτσι ἀνεξέταστα ἡ ποιητικὴ αὐτὴ ἐργασία ποὺ μᾶς δίνεται μὲ σύστημα, προσοχὴ καὶ μὲ πίστη ἀπὸ τὰ 1886 ὡς τὰ σήμερα. Ὁ Παλαμᾶς ἔχει τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν μεγάλων ποιητῶν. Εἶναι ὁ χεῖμαρρος ποὺ κατεβαίνοντας παρασέρνει στὸ διάβα του σωρὸ τὰ νερολούλουδα, κορμούς, δειντῶνες,

(*) «Τραγούδι τῆς Διπλομοναξιάς», «Πυρσὸς» Σ)βρης - Ν)βρης 1917.

κλαδιά σπασμένα, μὰ καὶ χαλίκια, πέτρες, ποὺ κυλώντας δίνουνε μιὰν ἀσυνείθιστη γιὰ τὴν ἀκοή μελωδία. Ἡ ἀστενικὴ ἐποχὴ ποὺ περνᾷμε στὴν ποίηση δὲν μπορεῖ νὰ θέλγεται ἀπὸ τὸ ἄδρὸς, τὸ γενναῖο, τὸ βροντόλαλο τραγοῦδι. Μὰ δὲ θὰ πεῖ μ' αὐτὸ πῶς δὲν εἶναι ἄξιο δημιουργημα καὶ τὸ ροδομάγουλο βλαστάρι τοῦ φωτὸς ποὺ ξεπηδάει κι ἀνασαίνει στὸν ἥλιο.

Τέταιο μεγαλόπνοο ἔργο, ἄγνωστο ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα, ξεχωριστῆς ἐμπνοῆς δημιουργημα, εἶναι καὶ τὸ ἔργο τοῦ ἐσύγκριτου Ὑμνωδοῦ τῆς ζωῆς, τοῦ ἀμερικανοῦ Walt Whitman. Στὰ «Φύλλα τῆς Κλόης», στοὺς «Ἀπόγονους τοῦ Ἀδάμ», στὰ «Κλαδιά τοῦ Νοέβρη» μιὰ ἴδια ποίηση δυνατὴ, πολύχρωμη, νατσιοναλιστικὴ ξεπροβάλλει. Ὁ Whitman δέχεται τὸ τραγοῦδι μὲς ἀπ' τὴν ψυχὴ τῆς Ἀμερικῆς (Chant me the poem that comes from the soul of America, λείει σ' ἓνα του χαρᾶ-χτηριστικὸ ποίημα) καὶ προσπαθεῖ μὲ τὸν ἦχο τῆς ντόπιας μουσικῆς νὰν τ' ἀρμονίσει. Καὶ τὸ πετυχαίνει. Καθαρὸς καὶ ἄγνός εἶναι ὁ ὕμνος του πρὸς τὴ γενέτειρα γῆ, ὅπως ἄγνὰ καὶ καθάρια εἶναι ὅλα γύρω του, καθὼς λείει. Κι ὁ ποιητικὸς του νόμος, ὑποταγμένος στὸ νόημα τῆς βαθύτερης ἀρμονίας, ἁρμότερος καὶ ὁρμητικὸς ξεδιπλώνεται, ἔξω ἀπ' τὰ καθιερωμένα τῆς σιχουργικῆς, καταρράχτης βουερὸς, στὸν ὠκεανὸ τῆς τέχνης. Τὰ ἐλαττώματά του, ὅχι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα. Μιὰ γεωγραφικὴ ἀπαρίθμησης «πέλεων καὶ χωρίων», ὅπου τὸ φτερωτὸ πολιτισμένο του μάτι προσπαθεῖ ν' ἀγκυλιάσει τὴν ἀπεραντωσύνῃ τοῦ τόπου του. Ὅμως, φλέδα δημιουργικὴ, ἀνώτερη, ἀπομένει καὶ τώρα καὶ πάντοτε ὡς ἓνας ποιητὴς τοῦ Ἀπολύτου, Ἑγελιανὸς ποιητῆς, Κήρυκαίς τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Χαρᾶς καὶ τῆς Ὑγείας. Κι ὁ Παλαμάς, θαρρῶ, πῶς, μ' ὅλη τὴν ἀσάλευτη, παράμερη ζωὴ του καὶ μ' ὅλες τὶς ἀντιγνωμίες ποὺ τυχὸν ὑπάρχουνε στὸ ἔργο του, βυθίζεται σταθερὰ στὸ πλάϊ τοῦ Whitman, στοχαστικὸς, φιλοσοφικώτερος, ἔξω ἀπὸ τὰ λογῆς-λογῆς συστήματα, ποιητῆς πολυέδρου, πανθεϊστῆς, ἐμπνευσμένος.

Ἡ κ. Κορύλλου, ποὺ ἔχει πλαταιὰ μόρφωση, θὰ μπορούσε, φαντάζομαι, νὰ συγκρίνει τὸ ἔργο τοῦ Παλαμά καὶ στὶς ἀδύνατες λεπτομέρειές του μὲ παρόμοια δημιουργήματα τεχνικά, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ἀπομείνει στὸν ἀκροατὴ ἡ ἐντύπωση πῶς βρίσκεται μπροστὰ σὲ τυχαῖο κατασκευάσμα. Γιατί, βέβαια, δὲ φαντάζομαι πῶς μὴ συγκριτικὴ μὲ τὸν «Μπαταριά» τοῦ κ. Μαλακάση ποὺ ἔθεσε, μπορῶ νὰ πῶ, σὲ κατώτερη μοῖρα τὸν ποιητὴ τῶν «Καημῶν τῆς Λιμνοθάλασσας» εἶταν ἱκανοποιητικὴ καὶ γιὰ τὴν κ. Κορύλλου καὶ γιὰ ὅσους τὴν ἀκούσανε. Οὐτε πάλι «ἔσωσε τὴν περίστασι» τ' εἶ οὐ ὁ Παλαμάς, ποὺ δὲν ἔχει

«παραστατικότητα εικόνων», είναι ο θαυμαστός ζωγράφος της 'Απολλωνίας φωτολουσμένης' Ἀττικής, που παραδέχτηκε τέλος η κ. Κορύλλου. Ν' αναφέρω εδώ τὰ αισθητικά παραγγέλματα τῶν ἀγγλῶν κριτικῶν γιὰ τὴν ταξινόμηση τῶν ἐργῶν τῆς Ποιητικῆς Τέχνης, δὲν τὸ κρίνω οὔτε σωστό, οὔτε σκόπιμο. Μεταφέρω ἔμως τὰ ὅσα σημείωσα στὶς ὁμιλίες αὐτές, χωρὶς νὰ θέλω μ' αὐτὲ νὰ ὑποτιμῶ κανένα, γιὰ νὰ δοῦμε κατὰ πόσο τὰ συμπεράσματα τῆς κ. Κ. γιὰ τὸν Παλαμὰ μποροῦνε νὰ σταθοῦνε στὸ τέλος ἀπὸ μιὰν ἄποψη ὁρισμένη.

Λοιπὸν ἡ κ. Κορύλλου εἶπε πῶς :

- α') Οἱ Ὕμνοι τοῦ Παλαμὰ εἶναι μιὰ ἑμμετρὴ δημοσιογραφία,
- β') Ἡ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ», μιὰ ψυχρὴ λεπιόλογη περιγραφή, ἕνα ταξιίδι ἀπὸ τὴν Πόλη ὡς στὴν Ἀθήνα,
- γ') Τὰ «Δεκατετράστιχα» εἶναι ἀντιποιητικά,
- δ') Στὸν «Τάφος» τὸ τραγοῦδι σέρνεται ρητορικά. Ἀσύνειδα πόντος τὸ θάνατο τοῦ Ἄλκη,
- ε') Τὰ φεμινιστικά του τραγοῦδια εἶναι σειρά λέξεων χωρὶς νόημα,
- στ') Μὲ ψυχροῦς, ρητορικοὺς στίχους ὕμνεϊ τὴν Πατρίδα,
- ζ') Ψυχρά, διδαχτικά ὕμνεϊ τίς θεησκευτικὰς ἀρετές.

Κ' ὕστερα :

- α') Δὲ φιλοσοφεῖ ἑπάνω στὸν ἀρχαῖο κόσμο,
- β') Δὲν εἶδε βαθύτερα τὴν ἰδέα τῆς Πατρίδας,
- γ') Δὲν ἐμβαθύνει στὸ λαό,
- δ') Δὲν ἔφτασε παρὰ σπάνια καὶ χωρὶς πεποιθήση στὸν Ἀνθρωπισμό,
- ε') Δὲν ἔχει ἐσωτερικὴ ζωὴ ὁ Ποιητής,
- στ') Πλάσμα τῆς φαντασίας του, ἡ γυναίκα, δὲν ἔχει ψυχὴ.

Κι ἀκόμα μερικὰ ὑπονοούμενα, στριφνὰ καὶ σκοτεινὰ στὴ διατύπωση, πού, ἐμεῖς τοῦλάχιστο, λάτρεις τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ξάστερης ἐκφρασεως, δὲν τὰ καταλαβαίνουμε καὶ τόσο :

- α') Ἄν δὲν μπόρεσε νὰ τραγουδήσῃ ἐνοῦσε τὴν οὐσίαν τῆς ὁμορφιάς,
- β') Κάπως ρητορικά μὰ μὲ βαθεῖα πίστη ὕμνεϊ τὰ βιβλία,
- γ') Πολὺ σπάνια λατρεῖ τὴ φύση, πολὺ σπάνια τὴν ἐμῆ μισεῖ.

Καὶ τώρα ἔρχεται στὴ σκέψη μας ἕνα ῥῶτημα θλιβερό : Ἄραγε ὅλα ἐτοῦτα τὰ δὲν συνυφασμένα μ' ἕνα σωρὸ ἐπιρρήματα (ἀκούσαμε δὲ νὰ πέφτουνε βροχή, ἔξω ἀπὸ τὰ ρητορικά, στεγνὰ, ψυχρά, διδαχτικά, καὶ τὰ ἐγωιστικά, καὶ στατικά, καὶ βασιικά, κ' ἐντατικά κτλ. κτλ.) δὲν ἀποτελοῦνε ἄραγε ἄρνηση πρὸς τὸ ἔργο τοῦ Παλαμὰ ἢ μήπως ἡ κριτικὴ μας αὐστηρότητα ὑψώνεται ὡς τὸ παράξενο σημεῖο πού κι ὅταν μιλάμε γιὰ ἕνα πολυσύνθετο ἔργο σὲ κοινὸ ἀμόρφωτο στὰ τεχνικά ζητήματα, νὰ δογματίζουμε θεληματικὰ χωρὶς νὰ δίνουμε

στον ακροατή τ' ἀπαραίτητα ἐφόδια ποῦ τοῦ χρειάζονται γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἐνδόμυχου στοχασμοῦ καὶ τοῦ ἔργου ;

Κ' ὕστερα πῶς κι ἀπὸ ποῦ ἔβγαλε ἡ κ. Κορύλλου συμπέρασμα, πῶς ἓνας τέτοιος ποιητής, ψυχρὸς, ρητορικὸς, στεγνός, ἄψυχος, χωρὶς βαθύτερη ἐπίγνωση τῶν ὧσων ὕμνεῖ, αὐτοσκεδίαστῃς μὲ δημοσιογραφικὴ εὐκολία, χωρὶς ποτὲ νᾶχει σφραγίσαι στὸ ἔργο του τὴν «οὐσία τῆς ὁμορφιάς», καὶ τῆς σφιχτοδεμένης φόρμας τὸ μεταχειρίσασαι, πῶς εἶναι δυνατό, λέω, νὰ στέκεται, πλάι στὸ Σολωμό, κ' ἐνῶ λίγο προiήτερα ἡ κ. Κορύλλου προφήτεψε τὸν ἔρχομό τοῦ «Ἀναμενόμενου Ποιητῆ» νὰ θέλει τὸν κατώτερο αὐτόνε τεχνίτη ὁδηγὸ γιὰ τοὺς Νέους, ἔπως εἶπε στὸν ἐπίλογο τῆς. «Ὡ ! ἂν ἀλήθεια ἡ κ. Κορύλλου πιστεύει βαθειὰ στὰ ὅσα εἶπε, ἔ, τότε πολὺ κακὸ ὑπόδειγμα προσφέρει στοὺς Νέους ποῦ, ὅσα νᾶναι, φτάσανε στὸ εὐχάριστο σημεῖο νὰ ξεχωρίζουνε τίς νῆρες ἀπ' τὸ στάρι καὶ νὰ παραδέχονται ὄχι τὸν Παλαμᾶ ἐλαττωματικὸ, καθὼς μᾶς τὸν φανέρωσαν, μὰ τὸν Καλλιτέχνη Παλαμᾶ, τὸν Ποιητῆ, ποῦ μέσα στὸ ἔργο του ἀνασαίνει ἡ πιδ μεγαλόπνοη ποίηση, ξετυλιγμένη ὡς τὸ ἀκρότατο σημεῖο τῆς τέχνης, ἀγνή, ἄδολη, γεμάτη φαντασία καὶ λυρισμό, μὲ τόσα γυρίσματα σὲ τριλογίες, δωδεκάλογους, προφητικούς, μὲ τὰ δυνατὰ πετάγματα ὡς τοὺς γλαυκοὺς αἰθέρες τοῦ αἰσθηματικοῦ κόσμου, τραχεῖά, Ρωμαϊκία Μοῦσα κάποτε, μελωδική, πολιτισμένη συμφωνία, ὅπως στίς «Ἐλατι Φωνές τῆς Λύρας», στὰ δροσόλογα λουλουδίσματα τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς».

Λυποῦμαι κατὰκαρδὰ ποῦ ὁ χρόνος κι ὁ τόπος μὰ κι ὁ ἰδιόρρυθμος καὶ περίεργος τρόπος ποῦ ἀναλύθηκε τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ δὲ μοῦ ἐπιτρέπουνε νὰ ἐπεκταθῶ καὶ ν' ἀνασκευάσω ἓνα πρὸς ἓνα τὰ ὅσα εἰπωθήκανε. Μὲ πολλὴ εὐχαρίστηση ἔμως, μιά καὶ μοῦ δίνεται εὐκαιρία, ξανατονίζω τὸ «ΠΙΣΤΕΥΩ» μου πρὸς τὸν ποιητῆ Παλαμᾶ, τὸν ἱεράρχη τοῦ σίχου, τὸ διδάχον καὶ οἰκοδόμον τῆς νέας μας Ποιητικῆς. Ὑπογράφω μὲ τὴν ἴδια πίστη τὰ ὅσα εἶπα στὸν «Ὁμιλο Φιλοτέχνων» Σμύρνης, ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια. Καὶ παραδέχομαι ἀπόλυτα τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς κ. Κορύλλου πῶς ὁ Κ. Παλαμᾶς, στέκει, ἐφ' ἑαυτὸν ποιητῆς καὶ τεχνίτης, στὸ πλεῖρον τοῦ Σολωμοῦ, ἄξιος νὰ ὁδηγήσει τὴ νέα πνευματικὴ Ἑλλάδα στὰ χλοερὰ ποιητικὰ ἀνθοτόπια.

Ἐλπίζουμε πῶς μὲ τὸν καιρὸ, ἅμα τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ κοιταχτεῖ μὲ κάποια προοπτικὴ, ἀπαραίτητη γιὰ κάθε πολυσύνθετο ἔργο, μακριὰ ἀπὸ τὴν τωρινὴ γύρη τῶν πραγμάτων, πέρ' ἀπ' τὸν ἀλαλγμὸ κάποιων Σκολῶν καὶ τὴν ἄρνηση ὁρισμένων ἰδεολόγων, ποῦ μὲ κοντό-

θωρη κριτική αντίληψη κατακρίνουνε κάθε τοῦ πεζοῦ ἢ τοῦ ἑμμετροῦ λόγου δημιούργημα ὅταν δὲ φέρνει ὡς σφραγιδα τέχνης τὸ πολιτικὸν σύμβολο τῆς ὁποίας κομματικῆς ὁργάνωσης, ἐλπίζουμε πὼς θὰ δυνηθεῖ τότε νὰ πάρει τὴν ἀπαρασάλευτη κριτικὴ τοῦ θέσης, ὅπως τὴν δραματίζεται ὁ ποιητῆς στοὺς «Βωμοὺς» καὶ ὅπως φαίνεται νὰ μᾶς ἔρχεται ἀπ' ἔξω καὶ πάντοτε ἀπ' ἔξω στὸ μακάριο καὶ τρισευλογημένο τόπο μας. Ἴσως τότε καὶ κάποιες γνώμες νὰ ξανακοιταχτοῦνε, ἴσως κ' ἡ κ. Κορύλλου, ποὺ μὲ τόση καλὴ διάθεση καὶ σπουδὴ καὶ ἀφοσίωση παρκαλοῦθει τὰ Γράμματα, νὰ δεῖ κατὰ πόσο εἶχε δίκιο κατακρίνοντας σὲ ὁρισμένα σημεῖα, ποὺ ἔμως γκρεμίζανε ἀπὸ τὴ βάση, ἔργα σὰν τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Παλαμά. Ἔργα, —ὀρίζοντες νέους μὰ καὶ σταθμοὺς στὴν Ἑλληνικὴ Γραμματολογία.

ΠΑΝΟΣ Δ. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

CAMILLE MAUSCLAIR

ΚΡΥΣΤΑΛΛΑ

Ὅνειρευόμουν πὼς περπάταγα ἀνάμεσα σὲ κρυστάλλινα βάζα ποὺ ὕψωναν τοὺς μακριοὺς εὐθραστοὺς λαιμούς τους. Ἡ Βενετία δὲν ἔκανε πιδὶ διάφανα, πιδὶ ἀέρινα, πιδὶ καχεκτικὰ ἀπ' τὴν ὑπερβολικὴ λεπτότητα. Καθένα εἶταν χρωματισμένο διαφορετικὰ μ' ἀρωματικὰς ρίζες ποὺ τριγύριζαν τὰ λαμπερά καὶ μυστηριώδη πλευρά τους.

Ξαίροντας πὼς ὅλα ἐκεῖνα τὰ βάζα εἶταν τὰ σύμβολα τῆς ζωῆς, τᾶσπασα μὲ τὴ μπαγκέτα μου γιὰ νὰ ἐξαφανίσω τὴν οὐσίαν ποὺ πότιζε τὴ ζωὴ μου. Μὰ ὅλα κομματιαζόνταν χωρὶς νὰ μ' εὐχαριστοῦν. Ὅταν ἐπιτέλους πῆγα σ' ἓνα, ποὺ ὕστερ' ἀπὸ τὸ χτύπημα, ἔμεινε ἀκέραιο. Κ' ἔμεινε ἀκέραιο καὶ σὲ νέο χτύπημα, καὶ σ' ἄλλα, ὥς που κουράστηκε τὸ χέρι μου. Ὡστόσο εἶταν σ' ὅλα ὅμοιο μὲ τᾶλλα βάζα. Μόνο ἔβγαζε ἓναν ἥχο βαθύ, ἀναστεγματικὰ ὑπόκωφο σὰν τὸν ἥλο τῆς πόρτας ποὺ κλείνεται ἀπὸ τὴν ἀγαπημένη ὕστερ' ἀπὸ τὸ τελευταῖο χαῖρε ἢ σὰν τὸν ἥχο τῶν κωδῶνων ποὺ ἀκοῦμε στὴν κατοχνιά τῆς θάλασσας.

Τὸ μυστήριό μου ἔμεινε ἔτσι ὅπως ἦ πέτρα, καὶ ὁ μπουντιζος, καὶ δὲ γνώρισα ἄλλο ἀπ' αὐτὸ τὸ παράπονο. Ὡστόσο μὲ περιτριγύριζαν, σὰ φαντάσματα ἱριδόχρωμης καὶ πολύχρωμης ομίχλης, οἱ καπνοὶ τῶν ἀρωματικῶν ποὺ ἀνέβαιναν ἀπὸ τὰ κρυστάλλινα βάζα, τ' ἀνώφελα σπασμένα, —θυμιατήρια ποὺ δόξαζαν περιπαιχτικὰ τὴν αἰνιγματικὴ μου θεότητα.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ